

הרב יהודה הלוי עמיחי

גיזום הדסים לשם הצמחת ענפים משולשים

שאלה

מהקרה בחורף נפגעו הדסים, וכעת אין להם קודקוד צימוח, שהוא הגורם ליצירת ההדס המשולש האם מותר לכסח את ענפי ההדסים שנפגעו, כדי שיהיה להם קודקוד צימוח, וממילא יגדלו ענפים חדשים עם קודקוד צימוח ויווצרו הדסים משולשים? שאלה זו הופנתה מחקלאים המתפרנסים ממכירת הדסים משולשים, ואם לא יהיו משולשים - ייפסדו.

א. כיסוח וזמירה

נאמר במשנה (שביעית פ"ב מ"י): 'ממרסין באורז בשביעית ר"ש אומר אבל אין מכסחין'. הרמב"ם בפירושו למשנה הסביר:

וכבר ביארנו בכלאים שהכיסוח הוא כריתת הזמורות הבולטות, תרגום תזמור תכסח. ולפיכך אמר ר' שמעון שזה שהתרנו לו למרס באורז בשביעית אף על פי שכך הוא עושה בו בשאר שנים, אין לחשוב שהותרו לו כל העבודות באורז בלי שינוי ומותר לו גם לכסחו, אלא כסוחו אסור בשביעית כשאר הצמחים שאסור לכסחן.

נראה שהרמב"ם כאן לשיטתו בהלכותיו (הל' שמטו"י פ"א ה"ב) ש'אחד כרם אחד שאר אילנות', וא"כ לפי דברים אלו הכיסוח הוא הזימור, ואסור אפילו מהתורה בשאר המינים, וכן כתב ב'שבת הארץ' (פ"א הט"ו אות ה):

אבל לכסח אסור אפילו למוצאי שביעית, אפילו ימותו הזרעים על ידי מניעת הכיסוח ולא יצמחו, משום שהכיסוח הוא הזימור האמור בתורה, ואי אפשר להתיר אותו במקום הפסד. לא זמור - מתרגמינין לא תכסח.

נראה מלשון הרמב"ם שהכיסוח הוא איסור תורה כדין זמירה בכרם, ששניהם באים להצמית.¹ אומנם היו שחלקו על כך וסברו שאין בכיסוח זימור של תורה, שהזימור אסור מהתורה והכיסוח הוא מדרבנן. נראה שהכיסוח הוא מדרבנן משני טעמים: אפשריים: או

1. **הערת עורך: י"פ.** כל הדיון על כיסוח האורז, דמיונו לזמירה בגפן מתוך רצון להשוותו לכיסוח ההדסים קלוש ביותר, שכן ההדס הוא צמח סרק, ואף הנטיעה עצמה של אילן סרק אינה אלא מלאכה דרבנן גם לאלו הסוברים שנטיעה אסורה מדאורייתא, ע"י שבת הארץ עמ' 194. ואומנם יש דעות חולקות, אך בס' קטיף שביעית עמ' 40 נפסק שזה איסור דרבנן על פי הכס"מ, וכך הורה הגר"ש שראלי. ולהנ"ל אם הנטיעה אינה אלא מדרבנן, פשיטא שה"ה בגיזום.

משום שאין זמירה אלא בגפן ולא בשאר אילנות, או משום שהזמירה היא פעולה מדוקדקת מאוד ולכן אסורה מהתורה, אבל כיסוח איננו פעולה מדוקדקת ואסור רק מדרבנן.

ב. כיסוח מצמיה

על סיבת האיסור לכסח נראה שיש ללמוד מדברי הירושלמי (פ"ב ה"ב):
ר"ש אומר אף נוטל הוא את העלים מן האשכול בשביעית, מחלפא שיטתיה דר"ש
תנינא תמן ממרסין את האורז בשביעית דברי רבי שמעון אבל לא מכסחין, וכא
הוא אומר אכין? שנייא הוא הכא שהוא כמציל מן הדליקה.
הירושלמי התקשה בדברי ר' שמעון: מדוע במשנה י' אסר לכסח, ואילו במשנה ב' התיר
ליטול את העלה מהאשכול? ועל כך ענה הירושלמי שבנטילת העלה מהאשכול הרי זה
כמציל מהדליקה, ולכן התיר ר' שמעון פעולה זו, אבל במשנה י' הדיון הוא על כיסוח
העלים של האורז, וזאת פעולה קבועה שנעשית בכל שנה והיא באה להטיב את האורז
(אברויי). וכן כתב גם ה'תפארת ישראל' (פ"ב מ"י אות עא):
לקטום העלין מהשבולת להשביחה, דהו"ל כאברויי אילנה, משא"כ במשנה ב'
(נטילת העלה מהאשכול) אוקמי אילנא הוא.
אנו לומדים שכל פעולה שמטרתה להציל את האשכול שכבר נמצא על העץ מותרת,
ולכן מותר להסיר את העלה מהאשכול, אבל אם הפעולה נצרכת לתוספת גידול, הרי זה
אסור. יסוד זה אנו לומדים גם בירושלמי (פ"ב ה"ד), וכפי שיובא להלן. נאמר במשנה
(שביעית פ"ב מ"ד): 'מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן... עד ראש השנה...'.
ובפירוש המשנה כתב הרמב"ם:

[ד] זוהמה, שם הסרחון, וממנו אמר מזהמין, ר"ל ששמין בהם ריח זוהמה, לפי
שדרך לסוך את הנטיעות בדבר שריחו מזוהם כגון החלתית וה'סכבינג' כדי
שיריחם הרחש האוכל את הנטיעה ויתרחק ממנה.
הירושלמי (פ"ב ה"ד) מקשה על האיסור לזהם את הפירות בשביעית:
תני אילן שהוא מנבל פירותיו סוקרין אותו בסיקר' ומטעינין אותו אבנים ומבהתין
ליה דיעבד? אמרי תמן דלא יתיר פירותיו ברם הכא דיעבי(ו)ד כתחילה.
הירושלמי מקשה: כיצד התירו לסרוק את האילן, והרי למדנו במשנה שאסור לזהם את
העצים?! ותירץ הירושלמי שיש להבחין בין 'אוקמי' כשיש פירות באילן והפירות ייפסדו,
לבין אוקמי כשעדיין אין פירות. כשיש כבר פירות על העץ התירו פעולת סריקה והטענת
אבנים על העץ החולה שלא יישרו הפירות, אבל אסרו לעשות פעולות שתכליתן להוציא
פירות חדשים. לפי יסוד זה נראה שכל פעולת 'אוקמי' היא רק להגן על הפירות שבעצים
ולא לגרום לצימוח חדש של פירות. הכיסוח הנאסר במשנה הוא כיסוח שבא לצורך
הצמחה. יש אוסרים מדין תורה ויש אוסרים מדרבנן.

ג. כיסוח לצורך 'אוקמי'

לכאורה עלינו לשאול: מדוע כיסוח נאסר בשביעית, ואילו השקאת אילנות הותרה? וצריך

לומר שעיקר מטרת ההשקיה היא לשמור את העץ שלא ימות, ואילו הכיסוח בא לצורך גידול חדש. אומנם גם בהשקאה יש גידול חדש של העץ, ובוודאי עיבוי העץ בגלל המים שבאים בתוכו, אבל אין זה דומה לכיסוח שבו כעת יש גידול חדש של הפרי או הענף, וכל גידול חדש נאסר בשביעית, אבל השקאה עיקרה לשמור את העץ הקיים כבר והעיבוי לא נחשב 'אברוי' אלא הולכים לפי עיקר המלאכה שהיא להקים את העץ ולשומרו ולמרות שיש גם עבוי מסוים, וכך כתב ב'מנחת שלמה' (פ"ב מ"ד עמ' מט ד"ה ומיהו):

ומיהו יש לדעת דאע"ג דטעמא דשרי [להשקות] הוא כדי שלא ימותו וכדאמרן, נראה דמ"מ כיוון שכבר הותרה עיקר ההשקאה כדי שלא ימות שוב מותר להוסיף ולהשקות גם על גזעו ונופו מלמעלה אף שעושה כן רק כדי לרענן את העץ. וגדולה מזו משמע לכאורה מדברי הרמב"ם הנ"ל דכיון שהשקאה אינה אסורה אלא מדרבנן וגם נחוצה היא כדי שלא ימות עץ השדה, לכן לא גזרו עליה כלל, כלומר דאע"פ שלא התירו אלא ע"פ התנאים המבוארים (ה"ח) מ"מ במקום שהתירו התירו לגמרי אפילו אם אין חשש שימותו, וצ"ע.²

למדנו שבהשקאה אנו הולכים לפי עיקר הדבר, ולכן הרי זה 'לאוקמי' אפילו שיש גם 'אברוי' מסוים, אבל כיסוח מטרתו המרכזית היא הצמחתו מחדש, ולכן הדבר אסור. וכן כתב (שם, עמ' לט):

...אזלינן בתר עיקר המלאכה וכו"ל, ונראה דה"ה איפכא אם זומר בצורה שמטרתה לשמור על הקיים (ובפרט אם יש היכר בצורת הזמירה) אע"פ שיתכן שתהיה עי"ז גם תועלת של אברוי שפיר שרי גם בדאורייתא.

העולה לנו שהולכים לפי עיקר המלאכה, ואם עיקרה הוא 'לאברוי', אפילו אם יהיה בה גם 'אוקמי', היא אסורה, ואין בכך היתר. כך גם להפך - אם עיקר הפעולה הוא 'לאוקמי', אפילו אם יהיה בה גם 'אברוי', היא מותרת. לכן כיסוח אסור בשביעית אפילו שהוא 'לאוקמי', כיוון שעיקר המלאכה היא להצמחה.

ד. מאיזה שלב הותר 'אוקמי'

ה'חזון איש'³ התיר לעשות פעולות דרבנן כדי שהפרי לא יפחת מכל שנה, וכפי שהתיר הרמב"ם להשקות את הצמחים בשביעית כדי שלא יפחתו, אבל כל זה נראה כשיש פחת בפירות שבאופן טבעי יהיו בעץ. לכן אין צורך לגרום לפחת בפירות, ומותר להשקות את הפירות, וכן כתב הגר"ש ישראלי⁴ שאסר את השקיה כדי שיצאו פירות שביעית, והביא את הגמרא (מו"ק ו ע"ב): 'מרבצין שדה לבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית', והוסיף לבאר את דברי ה'חזון איש'⁵, וזו לשונו:

2. וכך כתב מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל.
3. חזו"א, שביעית סי' כא ס"ק יד.
4. חוות בנימין, ח"ג סי' קג עמ' תרנח-ט.
5. חזו"א, שביעית סי' כא ס"ק יד.

שהדברים אמורים רק כשהפירות ישנם כבר בעולם... בכל אופן לא מצינו בדברי הגר"ל להתיר אלא עבור פרי שישנו, וגם דברי החזו"א ניתנים להתפרש כך, וכיוון שסוגיית הגמרא מוכיחה כן שלא הותרה אפילו השקאה בשביעית בשביל פירות המותרים שיצאו בשביעית וכנ"ל הכי יש לנקוט לדינא. נראה בירקות שנלקט מהם היבול הראשון, אלא שע"י גזימה וזיבול יכול להניב שנית, שמלאכות אלו דרבנן לא הותרו, כי הפרי עוד איננו ולא שייך להתיר מצד פסידת פרי, ואילו הגזע שהוא אמנם קיים ועומד אינו שוה כלום מצד עצמו ואינו עומד לאכילה גם על פי הגיזום, א"כ ל"ש להתיר הפסידא דידיה והוי כמו באילן שאין בו פירות שלא הותרו גם מלאכות דרבנן כיוון שאין האילן נפסד.

העולה שלדעת הגר"ש ישראלי זצ"ל אין להתיר לעשות מלאכות לטובת פירות שיבואו בעתיד. ואין להתיר כיסוח ההדסים, שכאן לא נשאר אפילו עיקר הענף אלא שורשו, שהרי רוצים לעקור מהבסיס. אומנם על הגר"ש ישראלי חלק הגאון חנוך זונדל גרוסברג,⁶ הסובר שמותר לעשות עבודות לטובת פירות שעדיין לא באו לעולם, וכפי שכתב שמתוך שאסרו להפסיד עץ שביעית קודם הופעת הפירות אלא משיצאו העלים,⁷ מוכח שבכל מקום שכבר עומד האילן להוציא פירותיו בקרוב מותר להשתדל, אף שעדיין לא הוציא אפילו עליו. וכתב שבכל מקום שההוצאה היא מהכוח לפועל בלבד, כבר מותר לעשות מלאכות, אבל דבר שאינו בכוח כלל אין להתיר (נטיעה בגוש), עיי"ש. הגר"ש ישראלי זצ"ל תקף את ההגדרות של בכוח ובפועל, והכריע שרק מהוצאת הפירות אפשר לעשות פעולות לטובת הפרי או האילן.

העולה שנחלקו האחרונים בעשיית מלאכה 'לאוקמי' לצורך פרי שעוד לא בא לעולם כלל. לדעת הגר"ש ישראלי אסור, ולא התירו 'אוקמי' אלא משעה שיש פרי בעולם, ואילו לפי הגר"ח² גרוסברג הדבר אפשרי, אלא א"כ לא היה בכוח כלל. לפי הסבר הגר"ח² גרוסברג מותר לזבל את הירקות לפני הופעת הפרי.

הנה בנידון דידן השאלה היא על הכיסוח, שהוא הורדת הענפים שנפגעו בקרה. לדעת הגר"ש ישראלי ברור שהדבר אסור, וגם לדעת הגר"ח² גרוסברג כאן אין זו פעולה בדבר שהוא בכוח כלל. ללא הורדת הענף לא היה גדל ענף חדש, אלא הענף הישן היה נקטף בשביעית (לפני ראש השנה תשפ"ג), וכעת יוצרים בשביעית ענף חדש על ידי הכיסוח. אומנם יש לענף שורש באדמה, אבל אי אפשר להגדיר את זה בכוח שיתירו מלאכות 'לאוקמי' כלל, אלא זו יצירת ענף חדש, ונראה שהדבר אסור לכו"ע,⁸ ואין להקל אפילו מדין אוקמי פירא ולא מדין אוקמי אילנא.

6. משנת חנוך, סי' מב.

7. עפ"י רש"י פסחים נב ע"ב.

8. **הערת עורך: י"פ.** כל הדין על אוקמי פירא אינו רלוונטי, כיוון שאין אנו עוסקים בעצי פרי אלא בהדסים, שהם אילן סרק. הגר"ש ישראלי הולך בעקבות מהר"ל דיסקין (עי' התורה והמדינה ח"ט עמ' שמו-שנה) ושם מסביר הגר"ש ישראלי שיש להתיר אוקמי פירא כשהפרי קיים, כי חז"ל התירו לעשות פעולות עבור פירות הפקר השייכים לכל ישראל, אך אם הפירות אינם קיימים, הוי הרווחה. ולדעת הגר"ח² גרוסברג גם זה בכלל הפסד כדעת החזו"א, וכיוון שיעוד העץ הוא לפירותיו, הפסד הפרי הוא

ה. האם יש להתיר 'אוקמי' כשאינן קדושת שביעית?

עד כאן דנו על 'אוקמי' ו'אברוי' בשביעית, וראינו שאין להתיר פעולות לשם הצמחה חדשה, אבל יש לדון שמא בהדסים אין כלל קדושת שביעית, וא"כ אולי יש מקום להתיר לכסח כדי שיהיו ענפים משולשים.

תחילה יש להעיר שיש מחלוקת לעניין קדושת שביעית בהדסים שיש להם ריח, וכתב הגרש"ז אורבך⁹ שנהגו העם להקל, ובשו"ת 'שבט הלוי'¹⁰ החמיר, וכן כתב ב'משנת יוסף'¹¹ ואפילו אם ננקוט שאין קדושת שביעית בהדסים, עדיין יש לדון¹² אם יש מקום לכסח את הענפים הפגומים כדי להצמיח ענפים חדשים.

הרמב"ם (פ"א הכ"א) כתב:

אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית כדרך שקוצצין בשאר השנים מפני שקציצתה עבודת אילן, שבקציצה זו תגדל ותוסיף, ואם צריך לעציה קוצץ אותה שלא כדרך עבודתה.

נראה שכל עבודת אילן אסורה, אפילו בצמח שהוא לעצים ואין בו כל קדושת שביעית, בכל אופן אסור לכסח אותו כדי לצמח ענפים חדשים. וא"כ בנידון דידן ג"כ נראה פשוט שכיסוח לצורך הצמחה אסור בשביעית. בנידון זה אין גדר של כיסוח לעצים, כיוון שהוא לא צריך את הענפים שהוזקו בקרה ולא באו אלא לייצור ענפים חדשים. וב'פירוש המשנה'¹³ כתב הרמב"ם שקוצץ בקנים זה כדין הזימור שמוסיף הצמחה, ואין לחלק בין עושה פרי לבין אינו עושה פרי.

העולה שאפילו בדבר שאין בו קדושת שביעית יש איסור לכסח כדי להצמיח, ואין היתר של 'אוקמי' במקרה של כיסוח שהוא עבודת הארץ.

סיכום

קשה מאוד להקל בכיסוח ההדסים לצורך הצמחת חדשים, וכן כתב ב'משנת יוסף'¹⁴. אולם אם יעשו היתר מכירה, יוכלו לכסח כדין מלאכה דרבנן אחר היתר מכירה, ולדעת הרמב"ם שהכיסוח דאורייתא גם לאחר היתר מכירה לא יוכלו לכסח אלא על ידי נוכרי. כמו כן אם יצטרפו את הענפים לצרכים אחרים, יש מקום להקל לגזום בשינוי.

בכלל 'ימות כל עץ שבה'. אך כאמור בנד"ד אין מדובר כלל על הפסד הפירות, אז על מה נסוב כל הדיון? ולגופה של הלכה אומנם כך סבר הגר"ש 'יראלי', אך להלכה ולמעשה כתב בס' התורה והארץ ג עמ' 159-160 שאפשר לסמוך ולהקל כחזו"א.

9. מנחת שלמה, ח"א סי' נא אות כג.

10. שו"ת שבט הלוי, ח"א סי' קפא.

11. משנת יוסף, ח"א סי' כה אות ח.

12. הערת עורך: י"פ. גם הדיון על ק"ש בהדסים הוא קלוש, שכן הירושלמי מסופק בצמחים לריח, אך זאת רק בצמחים שמייעדים אותם לריח ולא בצמחים שיש להם ריח, וכפי שכתב הגרש"ז א במנח"ש ח"א סי' נא אות כג, ולכן בכה"ג שההדסים מיועדים למצווה ולא לריח, פשיטא שאין אפי' ספק ק"ש.

13. פיה"מ, שביעית פ"ד מ"ה.

14. שו"ת משנת יוסף, ח"א סי' לב. הערת עורך: י"פ. וכ"כ מו"ר הגר"י אריאל שליט"א, אמונת עתיך 107

(תשע"ה), עמ' 71 הערה 15.